

KAZIMIERZ DĄBRÓWSKI
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

PRZYZYCINEK DO OCENY TYPÓW PRODUKCYJNYCH ROLNICZYCH SPÓŁDZIELNI PRODUKCYJNYCH

Zanim przejdziemy do omówienia metodyki ekonomicznej oceny ustalenia produkcji w spółdzielczych gospodarstwach rolnych, zatrzymamy się krótko — nad niektórymi pojęciami organizacyjno-ekonomicznymi.

Poważną próbę uporządkowania pojęć z zakresu organizacji i ekonomiki gospodarstwa rolnego podjął prof. Manteuffel dając schematyczny układ tych pojęć¹. Układ ten zapoczątkował szeroką dyskusję, w której poszczególne pojęcia były różnie interpretowane, jednak ogólnie biorąc wartość tego układu polega na tym, że nie omawia poszczególnych pojęć wyrywkowo, ale określa sens i miejsce każdego z nich na tle organizacji gospodarstwa. Nie możemy się jednak zgodzić z interpretacją R. Manteuffla szczególnie interesującego nas pojęcia „typu produkcyjnego”. R. Manteuffel przez typ produkcyjny rozumie zespół warunków przyrodniczych i ekonomicznych gospodarstwa.

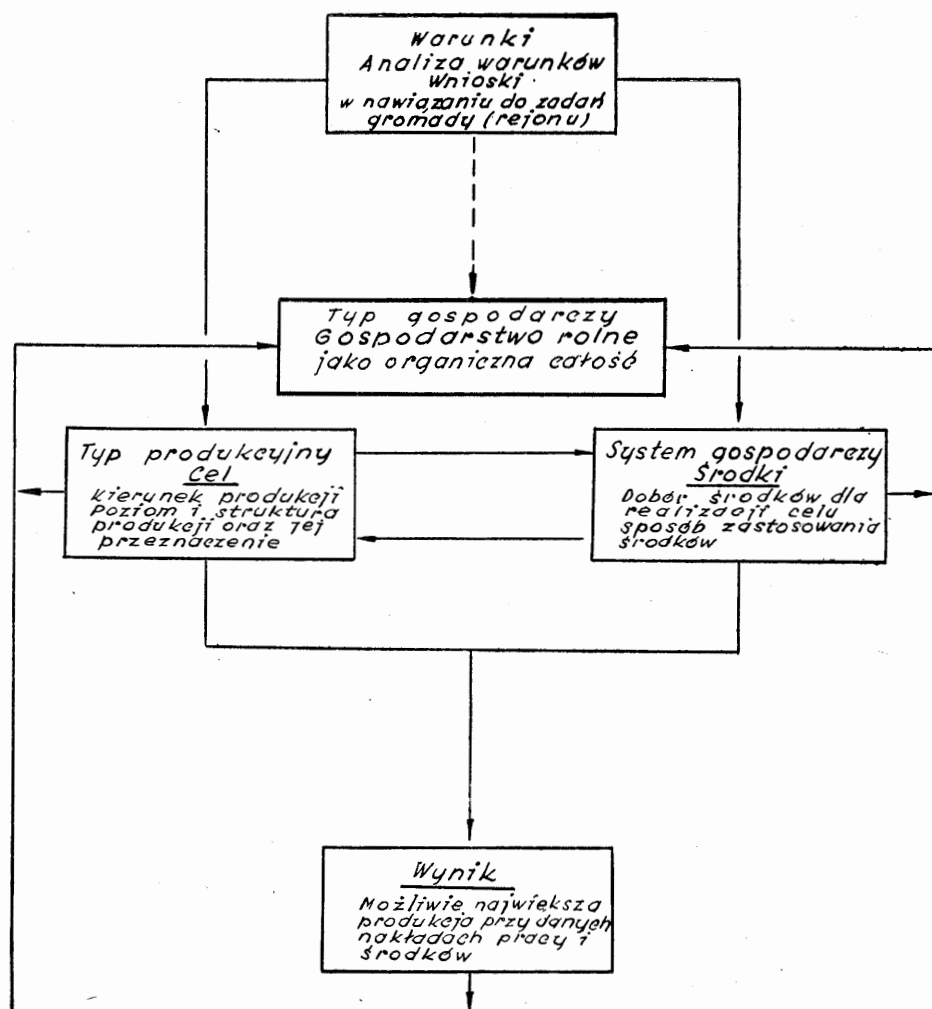
W naszym rozumieniu „warunki” same w sobie nie stanowią pojęcia typu produkcyjnego gospodarstwa. Warunki mogą sprzyjać przyjęciu przez gospodarstwo określonej formy produkcyjnej, wyrażającej się w rodzaju i proporcjach określonych produktów. Przechodzenie z gospodarki naturalnej do bardziej towarowej w zasadniczy sposób zmienia dotychczasowy, tradycyjny charakter produkcji poszczególnych gospodarstw (dziś w spożyciu ludności wiejskiej coraz bardziej zwiększa się udział produktów kupnych — pieczywo, przetwory mięsno-warzywne itp.). Wiąże to poszczególne gospodarstwa z rynkiem, z gospodarką gromady, powiatu czy szerszego terenu i wreszcie z gospodarką ogólnopolską.

Rzecz jasna przy takim stanie rzeczy musi występować ze strony właściwych czynników oddziaływanie na produkcję poprzez zastosowanie różnych bodźców: ceny, kredytu, organizacji zaopatrzenia i zbytu, racjonalnie prowadzonej kontraktacji produktów itp. Ale potrzeby określonego rejonu (podrejonu) są różne — nie ograniczają się one do jednego lub dwu produktów — toteż nawet przy prawie podobnych warunkach różne gospodarstwa danego rejonu mogą przedstawiać sobą różny typ produkcyjny. I tak na przykład, w powiecie przeworskim o prawie jednakowych warunkach glebowo-klimatycznych, o ogólnie dużych zasobach siły roboczej na wsi, przy istniejącym tam przemyśle cukrowniczym

¹ Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 1961, nr 4.

(cukrownia w Przeworsku) obok gospodarstw nastawionych na produkcję buraka cukrowego występują gospodarstwa nastawione na produkcję zwierzęcą (mleko, bekon) lub produkcję warzywa, a także na wytwarzanie surowca dla przemysłu, jak słonecznik, rzepak itp.

Umiejscowienie według naszego zrozumienia pojęcia „typ produkcyjny gospodarstwa” w nawiązaniu do innych pojęć z zakresu organizacji i prowadzenia gospodarstwa rolnego oraz jego ekonomiki, przedstawiono w układzie schematycznym (wykres 1). Układ ten, naszym zdaniem, nie tylko ułatwia rozgraniczenie pojęć takich, jak warunki, typ produkcyjny, system gospodarczy itp., ale także pozwala wykazać związki zachodzące między nimi, a więc wskazuje na znaczenie racjonalnej organizacji i prowadzenia gospodarstwa oraz na potrzebę stosowania rachunku ekonomicznego.

Wykres 1. Schemat organizacji i prowadzenia gospodarstwa rolnego

A zatem przez **typ produkcyjny gospodarstwa** rozumiemy rodzaj, poziom i przeznaczenie produkcji, a więc cel działalności gospodarczej.

Dla realizacji celu (przy określonym typie produkcyjnym) muszą być zastosowane odpowiednie środki, co określa **odpowiedni system gospodarczy** przedsiębiorstwa i na co się składa system wykorzystania ziemi, system chowu zwierząt, system umaszynowania itd.

Zastosowanie odpowiednich środków (systemu gospodarczego) zależne jest nie tylko od podstawowych zadań, ale też od warunków — na przykład produkcja buraka cukrowego na młdach będzie wymagała innej siły mechanicznej niż na lessach. A zatem organizacja gospodarstwa wymaga odpowiedniej synchronizacji między warunkami, celem gospodarowania i środkami dla realizacji celu.

Ustalenie celu i dobór środków w dostosowaniu do warunków gospodarstwa określa typ gospodarczy. Gospodarstwo o właściwie ukształtowanym dla jego warunków i możliwości typie gospodarczym dawałoby możliwie najwyższą produkcję przy danych nakładach środków i pracy. Przy tym wymierność i współmierność celu i środków pozwala na wykazanie efektu gospodarowania przez zastosowanie rachunku ekonomicznego.

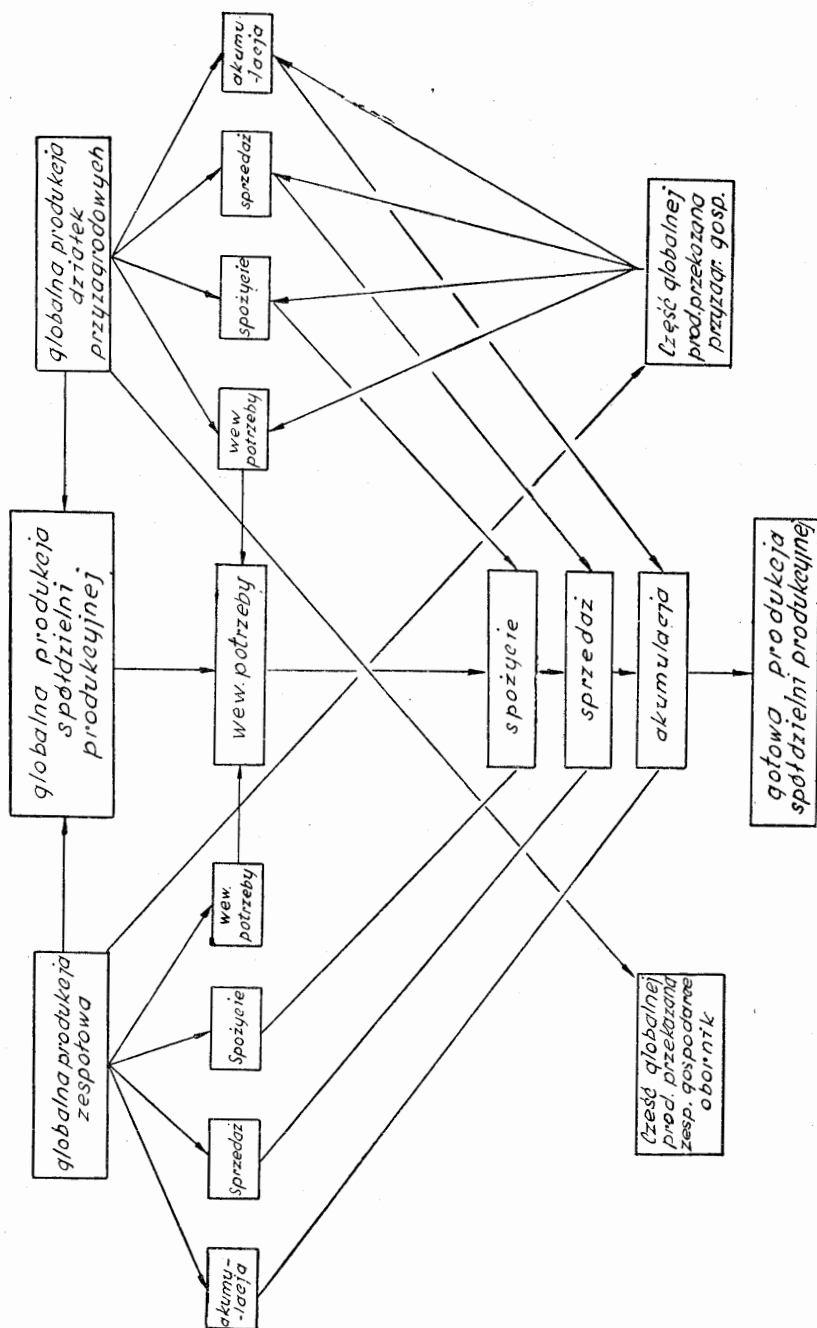
Po tym ogólnym omówieniu pojęć, którymi będziemy się dalej posługiwać, zajmijmy się analizą kryteriów, jakie należy uwzględnić przy określaniu typu produkcyjnego spółdzielni produkcyjnych. Charakteryzując typ produkcyjny spółdzielni produkcyjnej będziemy jednocześnie rozpatrywać kształtowanie się nakładów i ich efektywności, wydajności pracy, dochodowości itp., a więc powiązania między typem produkcyjnym a systemem gospodarczym i typem gospodarstwa.

Gospodarka rolniczych spółdzielni produkcyjnych ma własną specyfikę i jest bardziej skomplikowana niż w gospodarstwach państwowych czy indywidualnych. O ile gospodarstwa państwowe i indywidualne stanowią jednolity warsztat produkcyjny, to podstawową specyfiką spółdzielni produkcyjnych jest występowanie obok siebie dwóch form warsztatów produkcyjnych, a mianowicie gospodarstwa zespołowego i gospodarstw przyzagrodowych. Obie te formy, pomimo pewnej odrębności, są jednak ściśle ze sobą powiązane i uzależnione. W powiązaniach występują różne proporcje, co zależne jest od roli jaką przypisuje się gospodarce zespołowej i gospodarce przyzagrodowej w danej spółdzielni. Schemat powiązań między produkcją zespołową i przyzagrodową przedstawia wykres 2.

Ponadto w spółdzielniach często poza produkcją rolną występuje produkcja nierolnicza, co również jest charakterystyczne dla tych gospodarstw.

Biorąc pod uwagę omawiane poprzednio kryteria oceny typu produkcyjnego gospodarstwa rolnego w ogóle oraz specyfikę spółdzielni produkcyjnych, wydaje się, że zagadnienia jakie należy poddać analizie przy rozpatrywaniu kryteriów określających typ produkcyjny spółdzielni produkcyjnej powinny być następujące:

- 1) kierunek produkcji,
- 2) przeznaczenie (dystrybucja) produkcji gotowej,
- 3) stosunek zespołowej produkcji do produkcji przyzagrodowej,
- 4) stosunek produkcji rolniczej do nierolniczej.

Wykres 2. Schemat powiązań między produkcją zespółową i przyzagrodową

Dla analizy posłużyły dane ze spółdzielni badanych przede wszystkim w woj. rzeszowskim, gdyż występuje tu duża różnorodność powiązań między gospodarką zespołową a gospodarką przysagrodową, poza tym rozwijane tu są różne formy produkcji nierolniczej. W miarę potrzeby wykorzystywaliśmy również dane ze spółdzielni rejonu poznańsko-bydgoskiego, warszawsko-lódzkiego i południowo-wschodniego.

Przy analizie danych z poszczególnych spółdzielni zestawiono wskaźniki analityczne według schematu podanego w tabeli 1.

Przystępując do rozpatrzenia **kierunku produkcji**, jako podstawowego kryterium charakteryzującego typ produkcyjny, na wstępie zatrzymamy się nad samym pojęciem kierunku produkcji. Według poglądu wielu ekonomistów podstawą określania kierunku produkcji jest struktura produkcji gotowej. Rozpatrzmy najpierw o ile to kryterium oceny jest słuszne w odniesieniu do gospodarki spółdzielczej. W tym celu zanalizowaliśmy cztery sposoby określania kierunku produkcji, a mianowicie według struktury produkcji: 1) gotowej zespołowej, 2) towarowej zespołowej, 3) gotowej spółdzielczej¹ i 4) towarowej spółdzielczej.

Rozpatrując powyższe kryteria określania kierunku produkcji przyjmowaliśmy każdorazowo ten sam podział produktów rolnych na następujące grupy 1) zboża, 2) surowce dla przemysłu (buraki cukrowe, rzepak, len itp.), 3) warzywa i owoce i 4) produkty pochodzenia zwierzęcego. Przyjęliśmy założenie, że grupa produktów dostarczająca powyżej 30% produkcji w ogólnej produkcji stanowi o kierunku produkcji. Pozwoliło to podzielić spółdzielnie, w zależności od ustawienia produkcji, na jednokierunkowe, dwukierunkowe, oraz bezkierunkowe (o wielostronnej produkcji), to jest takie, w których żadna z grup produktów nie osiąga 30% produkcji:

Zgodnie z powyższym założeniem główne kierunki są następujące:

- 1) zbożowy (Zb)
- 2) surowcowy (S)
- 3) warzywniczy (W)
- 4) hodowlany (H)
- 5) bezkierunkowy (B)

Występowały tu też odpowiednie dwukierunkowe powiązania: zbożowo-surowcowy, zbożowo-hodowlany itp.

W zależności od tego co stanowi podstawę określenia kierunku produkcji (struktura produkcji gotowej zespołowej, struktura produkcji towarowej zespołowej itd.), obserwujemy zmianę kierunku produkcji w poszczególnych spółdzielniach. Mówią o tym dane ze spółdzielni rzeszowskich przedstawione w tabeli 2.

Przy określaniu kierunku według kryterium struktury produkcji towarowej zespołowej zmniejsza się poważnie ilość spółdzielni zaliczanych według kryterium struktury produkcji gotowej zespołowej do kierunków Zb, ZbS, ZbH, a więc ztraca się właściwe nastawienie produkcji zespołowego gospodarstwa. Gospodarstwo zespołowe określane według produkcji gotowej zespołowej jako gospodarstwo o kierunku wybitnie zbożowym,

¹ Produkcja spółdzielcza jest to produkcja zespołowa wraz z produkcją przysagrodową.

Schemat wskaźników obrazujących

Wyszczególnienie	Prod. got. zesp.		Przeznaczenie zesp. prod.					
	ogółem		rolni- cza	zaopatrzenie członków		zaopatrzenie rolnictwa		
	zł	%	%	zł	%	zł	%	
Zboża	320 000		67,6	120 000	25,3	180 000	38,0	
Ziemniaki	2 000		0,4					
Rośl. przemysłowe	41 000		8,6					
Rośl. strączkowe, motylkowe trawy	15,000		3,2	15 000	3,3			
Warzywa — owoce								
Razem roślinna								
Prod. hod. bydła	81 000		17,0					
„ „ trzody	1 500		3,2					
„ „ owiec								
„ „ drobiu								
„ „ innej								
Razem zwierzęca								
Razem rolnicza	474 000	95,5	100,0	135 000	28,6	180 000	38,0	
Produkcja nierolnicza	21 000	4,5						
Ogółem produkcja	495 000	100,0						

gdzie udział produkcji surowca dla przemysłu jest znikomy, może stać się niesłusznie gospodarstwem wybitnie surowcowym przy określaniu kierunku według struktury produkcji towarowej zespołowej. Wynika to z tego, że duże ilości zboża przekazywane są przez gospodarstwa zespołowe przyzagrodowym. Jest ono tam częściowo spożywane, częściowo sprzedawane, ale poważne jego ilości są przetwarzane na produkty zwierzęce (chów trzody i drobiu). Dlatego też występowanie kierunku zbożowego całkowicie zanika przy określaniu kierunków według struktury spółdzielczej produkcji gotowej lub towarowej. Udział produkcji zwierzęcej gospodarstw przyzagrodowych w produkcji spółdzielczej jest tak duży, że prawie wszystkie spółdzielnie oceniane według produkcji spółdzielczej należałoby zaliczyć do spółdzielni o kierunku hodowlanym. W tym wypadku zatracamy całkowicie nastawienie produkcji zarówno gotowej jak i towarowej gospodarstwa zespołowego, które jednak jest głównym warsztatem produkcyjnym.

Powyższe upoważnia do stwierdzenia, że kierunek produkcji, bez względu na to jaką przyjmijemy podstawę do jego określenia, nie może być jedynym kryterium określającym typ produkcyjny spółdzielni produkcyjnej. Natomiast nastawienie produkcyjne zespołowego gospodarstwa, między innymi, może charakteryzować kierunek produkcji określany strukturą produkcji gotowej zespołowej. W takim rozumieniu anali-

Tabela 1

typ produkcyjny spółdzielni produkcyjnej

gotowej rolniczej				Produkcja towarowa							
zaopatrzenie przemysłu		zaopatrzenie miast		zespołowa		przyzagrod.		razem prod. rolna		ogółem	
zł	%	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%
		20 000	4,0	200 000	42,0	12 000	2,6	212 000	44,6	212 000	42,6
		2 000	0,4	2 000	0,4			2 000	0,4	2 000	0,4
41 000	8,6			41 000	8,6			41 000	8,5	41 000	8,3
		81 000	17,1	81 000	17,0	80 000	16,9	161 000	33,9	161 000	32,4
		15 000	3,3	15 000	3,1	45 000	9,5	60 000	12,6	60 000	12,1
41 000	8,6	118 000	24,6	339 000	71,0	137 000	29,0	476 000	100,0	476 000	95,8
										21 000	4,2
										497 000	100,0

Tabela 2

Podział badanych spółdzielni produkcyjnych według kierunku produkcji przy różnej podstawie jego określenia

Kierunek	Określenie wg struktury							
	zespołowej produkcji				spółdzielczej produkcji			
	gotowej		towarowej		gotowej		towarowej	
	ilość sp-ni	%	ilość sp-ni	%	ilość sp-ni	%	ilość sp-ni	%
Zb	9	29,0	1	3,2	—	—	—	—
ZbH	6	19,3	1	3,2	—	—	—	—
H	6	19,3	9	29,0	31	100,0	27	87,1
HS	—	—	7	22,6	—	—	—	—
ZbS	5	16,2	1	3,2	—	—	—	—
S	—	—	7	22,6	—	—	1	3,2
WH	—	—	—	—	—	—	1	3,2
W	5	16,2	5	16,2	—	—	2	6,5
Razem spółdzielni	31	100,0	31	100,0	31	100,0	31	100,0

zowaliśmy kierunek produkcji jako jedno z kryteriów określających typ produkcyjny.

Spośród 31 spółdzielni badanych w 1960 r. w woj. rzeszowskim najwyższą produkcję gotową i towarową w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych dają gospodarstwa o kierunku warzywniczym i zbożowo-surowcowym. W badanych spółdzielniach kierunek surowcowy nie występował. Niższą produkcję dawały gospodarstwa o kierunku hodowlanym, zbożowo-hodowlanym i zbożowym (tabela 3).

Tabela 3

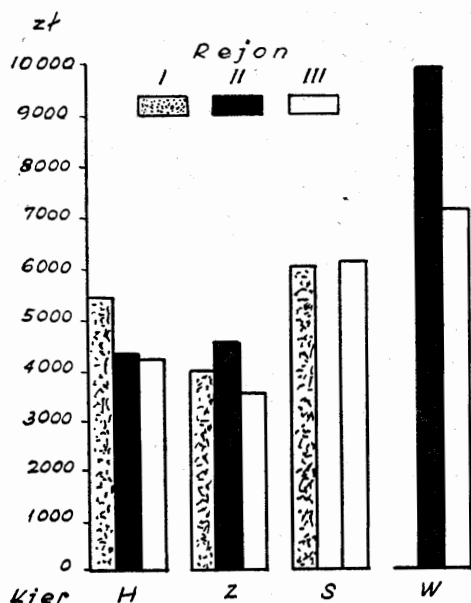
Produkcja zespołowa gotowa i towarowa w zł w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych w spółdzielniach produkcyjnych woj. rzeszowskiego w 1960 r. przy różnych kierunkach produkcji

Kierunek produkcji	Produkcja gotowa					Produkcja towarowa razem zł
	ogółem zł	nierolnicza %	rolnicza			
			razem zł	roślinna zł	zwierzęca zł	
Zb	4 229	16,1	3 548	2 821	727	2 308
ZbH	3 877	12,5	3 394	2 198	1 196	2 182
H	3 477	19,8	2 790	1 631	1 159	2 053
ZbS	5 340	14,0	4 593	3 903	690	3 069
W	11 388	29,0	8 089	6 503	1 586	6 429

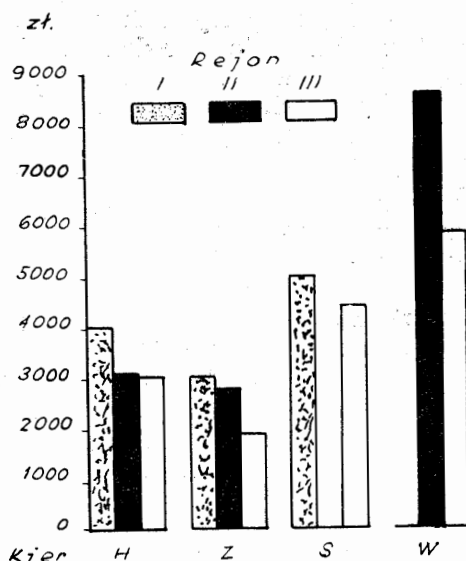
Podobne prawidłowości stwierdziliśmy w spółdzielniach badanych w 1958 r. w trzech rejonach: poznańsko-bydgoskim (I), warszawsko-łódzkim (II) i południowo-wschodnim (III) — woj. krakowskie, rzeszowskie oraz południowa część woj. kieleckiego. Najwyższą produkcję dawały gospodarstwa surowcowe i warzywnicze — najniższą hodowlane i zbożowe z tym, że lepsze nieco wyniki miały spółdzielnie o kierunku hodowlanym niż zbożowym (wykres 3 i 4).

Spółdzielnie o kierunku hodowlanym przy obecnym powiązaniu gałęzi produkcji, organizacji bazy paszowej, żywieniu zwierząt itd. — osiągają niską produkcję.

Z badań naszych wynika, że powiązanie hodowlanego kierunku produkcji z kierunkiem warzywniczym czy surowcowym zapewnia wyższy poziom produkcji niż kierunek wybitnie warzywniczy czy surowcowy rozwijany bez chowu zwierząt. Decyduje o tym szczególnie chów bydła, a zatem produkcja obornika niezbędna przy uprawie roślin przemysłowych, warzyw itp. I tak np. zwiększenie pogłowia bydła zespołowego w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych przy kierunku warzywniczym, a więc przechodzenie z kierunku wybitnie warzywniczego na kierunek warzywniczo-hodowlany podnosi poważnie poziom produkcji gotowej. W porównaniu ze spółdzielniami o pogłowie zespołowym bydła do 30 szt. na 100 ha użytków rolnych spółdzielnie posiadające 30—40 szt. bydła mają produkcję gotową wyższą o 11%, 40—50 szt. bydła — o 83% i 50—60 szt. bydła — o 128%. Podobne zależności występują przy kierunku surowcowym.

Wykres 3. Poziom produkcji gotowej zespołowej w spółdzielniach produkcyjnych przy różnych kierunkach produkcji w złotych na 1 ha uż. rolnych — 1958 r.

Wykres 4. Poziom produkcji towarowej zespołowej w spółdzielniach produkcyjnych przy różnych kierunkach produkcji w złotych na 1 ha uż. rolnych — 1958 r.

Obserwujemy, że spółdzielnie o kierunku zbożowym i przy różnych powiązaniach tego kierunku z innymi kierunkami, stosunkowo większą część zespołowej produkcji gotowej przeznaczają na zaopatrzenie spółdzielców — co może sprzyjać rozwojowi produkcji przyzagrodowej (tabela 4).

Tabela 4
Przeznaczenie produkcji gotowej zespołowej przy różnych kierunkach produkcji w spółdzielniach produkcyjnych woj. rzeszowskiego w 1960 r.

Kierunek produkcji	Produkcja gotowa zespołowa						
	roślinna				zwierzęca		
	ogółem	wydano członkom	sprzedaż	akumulacja	ogółem	sprzedaż	akumulacja
Z	100,0	57,8	48,5	-6,3	100,0	91,1	+0,9
ZbH	100,0	54,8	45,5	-0,3	100,0	98,8	+1,2
H	100,0	35,9	63,0	+1,1	100,0	88,4	+11,6
ZbS	100,0	39,3	59,7	+1,0	100,0	107,1	-7,1
W	100,0	23,6	76,1	+0,6	100,0	93,1	+6,9

Ponieważ produkcja przekazywana gospodarstwom przyzagrodowym dotyczy produktów roślinnych, przede wszystkim pasz, wydawać by się mogło przy rozpatrywaniu procentowych wskaźników, że przechodzenie od kierunku zbożowego do kierunku hodowlanego, surowcowego, czy warzywniczego wpływać powinno na ograniczenie produkcji zwierzęcej w gospodarstwach przyzagrodowych. Byłoby to zbyt pochopne stwierdzenie, gdyż niższy wskaźnik procentowy bynajmniej nie oznacza, że również mniej przekazywano produkcji w ujęciu ilościowym. Ilość produktów wydanych członkom zależy od poziomu produkcji, a nie od kierunku produkcji gospodarstwa. Świadczą o tym dane ze spółdzielni rzeszowskich (tabela 5).

Tabela 5

Produkcja gotowa zespołowa (roślinna) w zł na 1 ha użytków rolnych wytworzona oraz przekazana gospodarstwom przyzagrodowym przy różnych kierunkach produkcji (spółdzielnie woj. rzeszowskiego 1960 r.)

Kierunek produkcji	Produkcja	
	wytworzona	przekazana
Zb	2 821	1 647
ZbH	2 198	1 209
H	1 631	586
ZbS	3 903	1 534
W	6 503	1 535

Dalszym stwierdzeniem wynikającym z naszych badań jest fakt, że ani rozwijanie kierunku surowcowego, ani warzywniczego w gospodarstwie zespołowym nie warunkuje ograniczenia hodowli w gospodarstwach przyzagrodowych. Tylko rozwijanie kierunku hodowlanego może pomniejszać część produkcji przekazywanej członkom (większe zużycie pasz w zespołowym gospodarstwie), a więc może wpływać na ograniczenie produkcji zwierzęcej w gospodarstwach przyzagrodowych.

Tabela 6

Spółdzielcza produkcja towarowa (rolnicza) w zł na 1 ha użytków rolnych przy różnych kierunkach produkcji w spółdzielniach woj. rzeszowskiego

Kierunek produkcji	Produkcja towarowa spółdzielcza			W tym produkcja towarowa przyzagrodowa					
	ogółem	roślinna	zwierzęca	złotych			%		
				ogółem	roślinna	zwierzęca	ogółem	roślinna	zwierzęca
Z	3 667	2 112	1 555	1 359	366	993	34,3	17,3	63,8
ZbH	3 483	1 522	1 961	1 301	522	779	34,4	34,3	39,7
H	2 808	1 314	1 494	655	286	369	26,9	21,7	31,2
ZbS	4 883	2 849	2 034	1 814	519	1 295	37,1	18,2	63,6
W	7 573	5 164	2 409	1 144	212	932	15,1	4,1	38,7

Przed wszystkim należy wyjaśnić, że tylko produkcja zwierzęca jest faktyczną produkcją towarową wytworzoną w gospodarstwach przyzagrodowych. Roślinna produkcja towarowa tych gospodarstw, głównie zboże, prawie w całości pochodzi z produkcji przekazanej przez gospodarstwa zespołowe i właściwie powinna być zaliczona na rachunek towarowej produkcji gospodarstw zespołowych. Gospodarstwa przyzagrodowe przeciętnie sprzedają ponad 1 q zboża w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych spółdzielczych.

Z danych tabeli 6 możemy stwierdzić, że niska towarowa produkcja zwierzęca gospodarstw przyzagrodowych bynajmniej nie wpływa na zwiększenie produkcji towarowej produktów zwierzęcych z gospodarstwa zespołowego, a tym samym produkcji towarowej spółdzielczej w ogóle.

Bez względu zatem ograniczanie tej produkcji, bez głębszego wnikięcia w warunki i bez rozpatrzenia końcowego efektu dla gospodarki narodowej, uważamy za niesłuszne na obecnym etapie rozwoju spółdzielczości produkcyjnej. Gdy spółdzielnia posiada ograniczone środki inwestycyjne i obrotowe, to jasne jest, że powinny być one użyte w pierwszym rzędzie na umocnienie produkcji roślinnej, na unowocześnienie techniki zmierzającej do podniesienia wydajności z hektara, gdyż to decyduje o rozwoju produkcji zwierzęcej i jej opłacalności, a nie akumulowanie w oborę, w której byłoby nie ma co jeść. Sądzymy, że analizując warunki produkcyjne spółdzielni nie można pomijać możliwości produkcyjnych gospodarstw przyzagrodowych (np. budynki inwentarskie).

Należy rozważyć możliwości inwestycyjne, kierunek inwestycji i ich efektywność mając na uwadze, że wartość środków trwałych w budynkach na jednostkę powierzchni jest szczególnie wysoka przy kierunku hodowlanym, a jednocześnie niska jest wartość maszyn i narzędzi (tabela 7).

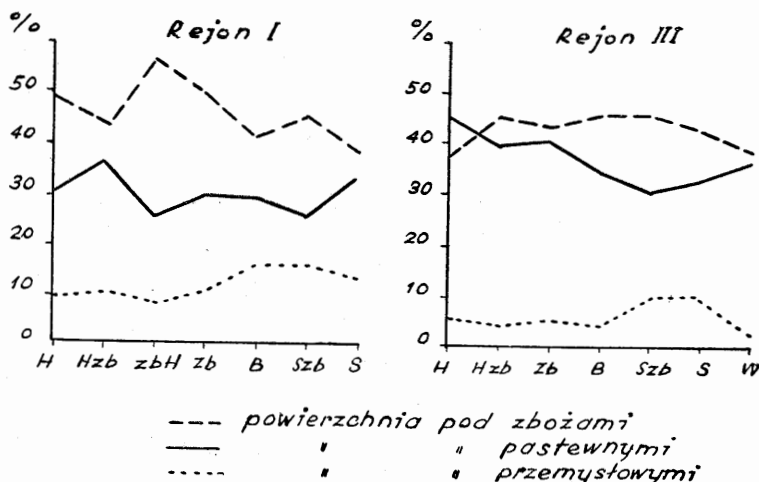
Tabela 7

Wartość środków trwałych w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych w spółdzielniach produkcyjnych woj. rzeszowskiego w 1960 r. przy różnych kierunkach produkcji

Kierunki produkcji	Wartość ogółem	W tym					
		budowle		maszyny i narzędzia		inwentarz żywy prod.	
		zł	%	zł	%	zł	%
Zb	10 492	5 719	54,5	2 928	27,9	620	5,9
ZbH	15 150	8 505	66,1	2 610	17,2	899	5,9
H	17 007	11 364	66,8	2 319	13,6	1 359	8,0
ZbS	11 441	5 938	51,9	4 591	40,1	321	2,8
W	27 746	15 962	57,5	3 619	13,0	1 064	3,8

Z analizy produkcji, przy różnych kierunkach produkcji wyciągnąć możemy wniosek, że głównie konkurują ze sobą kierunki: zbożowy i kierunek hodowlany. Wynika to między innymi z powiązań między kierun-

kiem produkcji a systemem wykorzystania ziemi. Rozpatrując to zagadnienie w badanych spółdzielniach w rej. I i III (wykres 5) obserwujemy dużą współzależność między powierzchnią pod zbożami a powierzchnią pod pastewnymi przy różnych kierunkach produkcji — zwiększenie powierzchni pod zbożami odpowiednio zmniejsza powierzchnię pod roślinami pastewnymi¹.

Wykres 5. System (sposób) wykorzystania ziemi przy różnych kierunkach produkcji w sp-niach produkcyjnych w rejonie I i III w 1958 r. (powierzchnia uż. rol. = 100)

Ze względu na problem pasz i związaną z tym powierzchnię niezbędną dla produkcji pasz, wielu organizatorów produkcji chętnie powołuje się na to, że nie można od gospodarstwa rolnego żądać, aby jednocześnie dawało dużo zboża i dużo produktów zwierzęcych, zwłaszcza gdy ma ono opierać chów zwierząt na własnych paszach treściwych.

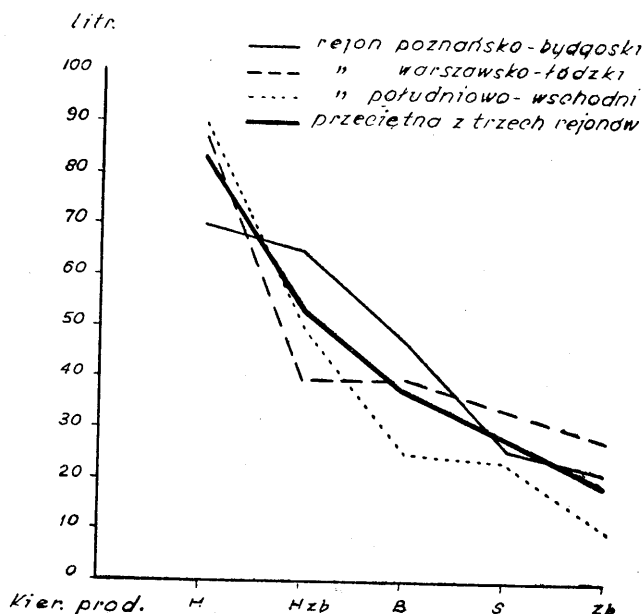
Nie stawiając sprawy zbyt krańcowo należy się zgodzić, że między jedną a drugą produkcją muszą występować odpowiednio określone proporcje — inaczej nie byłoby mowy o kierunku hodowlanym czy kierunku zbożowym w ogóle.

W badanych spółdzielniach w 1958 r. można zauważyć pewne prawidłowości w proporcjach między produkcją gotową zboża a produkcją gotową mleka i żywca wieprzowego przy różnych kierunkach produkcji (wykres 6 i 7). I tak na 1 q zboża produkcji gotowej przy kierunku zbożowym przeciętnie przypada około 20 litrów mleka i 4 kg żywca wieprzowego, gdy przy kierunku hodowlanym około 80 litrów mleka i 10 kg żywca wieprzowego. Wskazuje to na konieczność uwzględniania tych współzależności przy doborze odpowiedniego typu produkcyjnego w dostosowaniu do określonych warunków, ale bynajmniej nie stwierdza, że na przykład przy kierunku zbożowym nie można produkować znacznie

¹ Do systemu użytkowania ziemi celowo wprowadziliśmy grupę roślin przemysłowych zamiast grupy roślin okopowych dla przedstawienia jaśniejszego obrazu współzależności między kierunkiem a systemem użytkowania ziemi.

więcej mleka i żywca wieprzowego w przeliczeniu na 1 q zboża dostarczanego w produkcji gotowej.

Analiza spółdzielni poznańskich wskazuje, że nie ma żadnej współzależności między ilością pogłowia na przykład bydła a powierzchnią przeznaczoną pod produkcję pasz. Współczynnik korelacji dla pogłowia zespolowego wyniósł — 0,12, a dla pogłowia łącznie z przyzagrodowym —

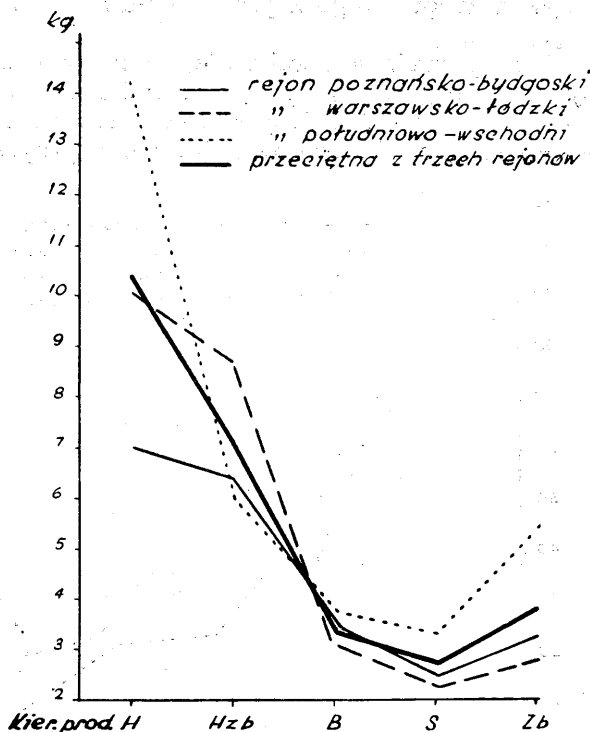

Wykres 6. Produkcja gotowa mleka przypadająca na 1 q produkcji gotowej zboża przy różnych kierunkach produkcji w spółdzielniach produkcyjnych (1958)

0,09. Wynika to z tego, że w poszczególnych spółdzielniach różnie przedstawia się organizacja systemu produkcji pasz i żywienia zwierząt — różne powierzchnie przeznaczane są pod produkcję pasz na 1 sztukę dużą pogłowia. Powierzchnia zajęta pod pasze ogółem (wraz z powierzchnią pod zbożami i ziemniakami użytymi na paszę) wyniosła na 1 sztukę dużą pogłowia produkcyjnego w rejonie I od 0,5 do 1,0 ha, a w rejonie III od 0,7 do 1,8 ha¹. Jak widzimy rozpiętości są duże i mówią, że zagadnienie rozwoju produkcji zwierzęcej w pierwszym rzędzie sprowadza się do poważnego zmniejszenia powierzchni pasz na 1 sztukę, poprzez lepszy zestaw pasz i osiąganie wyższych plonów roślin pastewnych. Zależy to oczywiście od intensywności produkcji, od poziomu nakładów na 1 ha.

Na podstawie danych z 95 spółdzielni możemy stwierdzić, że w porównaniu z kierunkiem hodowlanym tylko kierunek warzywniczy wykazuje większe nakłady materiałowo-pieniężne oraz nakłady pracy

¹ K. Dąbrowski. Z zagadnień paszowych i produkcji zwierzęcej w spółdzielniach produkcyjnych. Studia i Materiały IER. Zeszyt 15/1961.

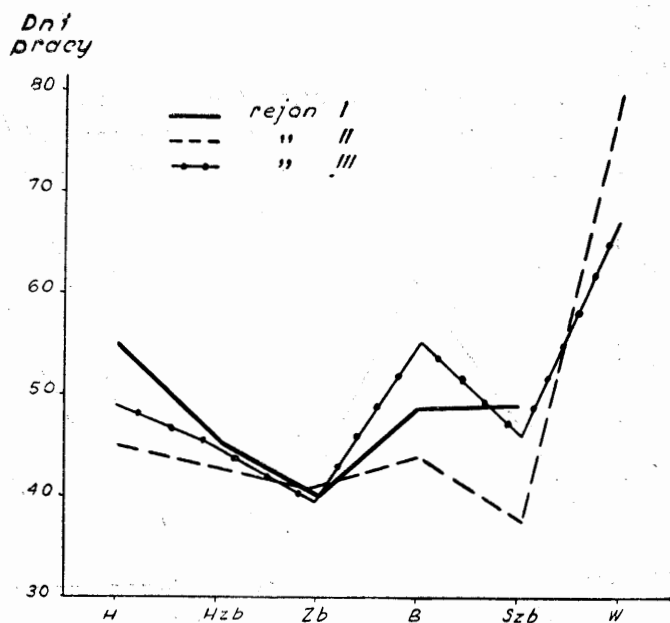
Wykres 7. Produkcja gotowa żywca wieprzowego (kg) przypadająca na 1 q produkcji gotowej zboża przy różnych kierunkach produkcji w spółdzielniach produkcyjnych (1958 r.)

w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych. Najniższe nakłady są przy kierunku zbożowym (wykres 8 i 9).

Na przykładzie spółdzielni rzeszowskich widzimy, że największe nakłady materiałowe występują w gospodarstwach o kierunku hodowlanym (pasze) i kierunku warzywniczym (obornik) — najniższe przy kierunku zbożowo-surowcowym (tabela 8). Natomiast nakłady pieniężne są szczególnie duże przy kierunku warzywniczym, najniższe zaś przy kierunku zbożowym, zbożowo-hodowlanym i hodowlanym.

Pomimo, że jedne kierunki produkcji można zaliczyć do kierunków o bardziej intensywnej produkcji niż inne, to jednak w ramach tego samego kierunku poziom produkcji może być bardzo zróżnicowany.

Podobne zróżnicowanie poziomu produkcji występuje i przy innych kierunkach produkcji. Wskazywałoby to, że produkcję przy każdym kierunku produkcji można intensyfikować, rzecz jasna, w granicach określonych rachunkiem ekonomicznym. A zatem bez głębszej analizy struktury i poziomu produkcji oraz zastosowanych środków w konkretnych warunkach gospodarstwa nie można twierdzić, że dany kierunek

Wykres 8. Nakład pracy w spółdzielniach produkcyjnych w różnych rejonach i przy różnych kierunkach produkcji na 1 ha uż. rol. — 1958 r.

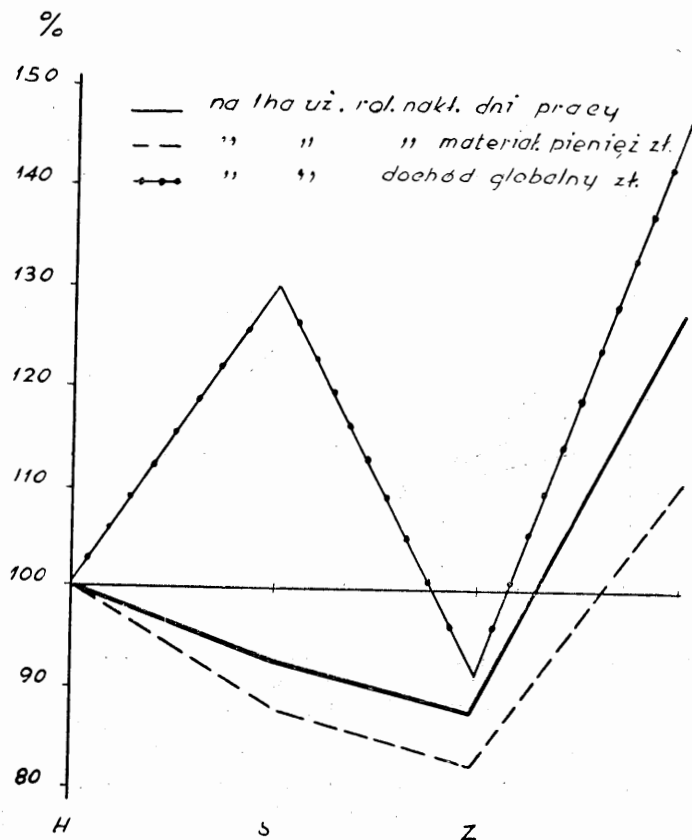
Tabela 8

Nakłady materiałowe i pieniężne na 1 ha użytków rolnych w spółdzielniach produkcyjnych woj. rzeszowskiego w 1960 r. przy różnych kierunkach produkcji

Kierunek produkcji	Nakłady materiałowo-pieniężne w zł/ha		
	ogółem	materiałowe	pieniężne
Zb	4 231	2 139	2 092
ZbH	4 977	2 906	2 071
H	4 622	2 618	2 004
ZbS	3 993	1 624	2 369
W	7 186	2 684	4 502

produkcji jest nieopłacalny i w związku z tym trzeba wybrać inny kierunek. Obrany cel produkcji (co gospodarstwo ma produkować) i zastosowanie odpowiednich środków dla wykonania tego celu winno w efekcie dać taki typ gospodarczy w danych warunkach, który pozwalałby osiągać możliwie najwyższą produkcję przy możliwie najniższych kosztach i wydajności pracy.

O typie produkcyjnym gospodarstwa spółdzielczego mówi również przeznaczenie produkcji, tzn. czy gospodarstwo przeznacza produkcję na zaopatrzenie gospodarstw przyzagrodowych czy na sprzedaż.

Wykres 9. Nakłady i dochód globalny w spółdzielniach produkcyjnych przy różnych kierunkach produkcji — rok 1958, kierunek hodowlany = 100

Tabela 9
Grupowanie spółdzielni o kierunku zbożowym według wysokości produkcji gotowej z 1 ha użytków rolnych (spółdzielnie woj. rzeszowskiego 1960 r.)

Produkcja gotowa od — do w tys. zł/ha	Produkcja (w zł/ha)			Nakłady		Produkcja gotowa w zł	
	gotowa	towa- rowa	czysta	pienięż- ne zł/ha	pracy dni/ha	na 100 zł nakła- dów pie- nieżn.	na 1 dzień pracy
do 4	3 163	1 992	1 525	1 638	28	193	113
4—6	4 988	2 345	3 134	1 854	57	267	87
pow. 6	6 773	4 894	4 289	2 484	50	273	135

Im większą część produkcji przeznacza gospodarstwo zespołowe dla gospodarstw przyzagrodowych, tym mniejsza jest produkcja towarowa zespołowa, a więc mniejsze są przychody pieniężne, a tym samym mniej środków służących intensyfikowaniu gospodarstwa i osiąganiu wyższej produkcji. Mniejsze są również możliwości akumulacji. Występuje bowiem prawidłowość, że spółdzielnie słabe o mniejszym poziomie produkcji przekazują stosunkowo większą część produkcji gospodarstwom przyzagrodowym niż spółdzielnie o intensywniej produkcji.

Tabela 10

Poziom produkcji zespołowej i nakłady na 1 ha użytków rolnych w zależności od tego jaką część produkcji przekazano gospodarstwom przyzagrodowym (na przykładzie spółdzielni woj. rzeszowskiego)

Procent produkcji gotowej przekazanej gosp. przyzagrod.	Produkcja				Nakłady		
	globalna	gotowa	towarowa	czysta	materiałowe	pieniężne	pracy dni
do 20	6 515	4 376	3 658	2 348	2 139	2 510	39
20—30	5 585	3 850	2 832	2 104	1 735	1 714	36
30—40	4 788	3 192	2 106	1 723	1 596	1 578	32

Spółdzielnie, w których członkowie otrzymują mniejszą część produkcji, są to gospodarstwa bardziej intensywne, osiągają one większą produkcję czystą (która decyduje o wysokości opłaty pracy spółdzielców) oraz większą efektywność poniesionych nakładów. W badanych spółdzielniach w grupach spółdzielni przekazujących członkom do 20 i 30—40% produkcji przypada odpowiednio 174 i 133 zł produkcji gotowej na 100 zł nakładów pieniężnych oraz 60 i 54 zł produkcji czystej na 1 dzień pracy. Stwarza to w słabszych spółdzielniach większe zainteresowanie spółdzielców gospodarstwami przyzagrodowymi i ma swój wyraz choćby w zmniejszających się nakładach pracy w gospodarstwie zespołowym.

Spotykamy się często z twierdzeniem, że o ilości wydanych członkom produktów decyduje ilość ziemi przypadająca na rodzinę. Z badań naszych wynika, że ilość wydanych produktów spółdzielcom w małym stopniu zależy od ilości rodzin przypadających na 100 ha użytków rolnych (w spółdzielniach woj. rzeszowskiego współczynnik korelacji wynosi 0,37). Jest ona natomiast uzależniona od uzyskanych dochodów pieniężnych z zespołowej gospodarki (współczynnik korelacji 0,73). Niewystarczające dochody pieniężne spółdzielców z gospodarstwa zespołowego sprzyjają intensywnemu rozwojowi towarowej produkcji zwierzęcej gospodarstw przyzagrodowych. Świadczy o tym duża współzależność między wydaną spółdzielcom produkcją z gospodarstw zespołowych a produkcją towarową gospodarstw przyzagrodowych (współczynnik korelacji 0,66). Im większą część opłaty za pracę stanowią naturalia, tym większa jest towarowość gospodarstw przyzagrodowych.

Warunkiem poprawienia tej sytuacji jest podniesienie poziomu produkcji zespołowej — przede wszystkim uzyskiwanie wyższych plonów, co zależne jest między innymi od lepszego nawożenia obornikiem. W badanych spółdzielniach stwierdzamy, że im większą część produkcji spółdzielnia przeznaczają gospodarstwom przyzagrodowym, tym mniejsze są nakłady materiałowe, w tym również ilość obornika w przeliczeniu na jednostkę powierzchni. Sprawa zaopatrzenia gospodarstwa zespołowego w obornik przez gospodarstwa przyzagrodowe nie jest unormowana i winna być ostrzej postawiona, gdyż wydana spółdzielcom pasza nie równoważy ilości obornika otrzymującego z gospodarstw przyzagrodowych. Ogólnie mówiąc chodziłoby o zastosowanie nie przypadkowego, lecz planowego układu powiązań między gospodarstwem zespołowym a przyzagrodowymi gospodarstwami w ramach określonego typu produkcyjnego, warunkującego optymalny wynik całego gospodarstwa spółdzielczego.

Jak już stwierdziliśmy, jedną z cech charakteryzujących typ produkcyjny spółdzielni jest podział produkcji, a zatem wielkość produkcji towarowej gospodarstwa zespołowego. Obserwujemy, że im większy jest udział produkcji towarowej w produkcji gotowej, tym większe są nakłady pieniężne na jednostkę powierzchni, a zatem są to gospodarstwa bardziej intensywne (tabela 11).

Tabela 11

**Nakłady na 1 ha użytków przy różnym udziale
produkcji towarowej w produkcji gotowej
w spółdzielniach woj. rzeszowskiego**

Udział produkcji towarowej w %	Nakłady pie- niężne na 1 ha użytków rolnych	Wskaźnik wzrostu
do 50	1 278	100
50—60	1 787	140
60—70	1 887	148
ponad 70	2 366	185

Obserwujemy również, że wraz ze wzrostem udziału towarowej produkcji zespołowej w produkcji towarowej spółdzielczej rośnie produkcja gotowa i czysta, rosną też nakłady (tabela 12). Potwierdza to również, że ukształtowanie odpowiedniego typu produkcyjnego należy wiązać z ukształtowaniem odpowiedniego systemu gospodarczego.

O typie produkcyjnym spółdzielni produkcyjnych, naszym zdaniem, stanowi również udział produkcji nierolniczej w produkcji całkowitej gospodarstwa zespołowego.

O znaczeniu produkcji nierolniczej w spółdzielniach produkcyjnych już pisano¹. Przytoczymy tu tylko kilka liczb wskazujących, że produkcja nierolnicza pozwala zwiększyć przychody pieniężne spółdzielni,

¹ J. Czyszowska. Dochody pozarolnicze spółdzielni produkcyjnych w rejonach przeludnionych. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 1960, nr 3.

Tabela 12

Poziom produkcji i nakłady na 1 ha przy różnym udziale produkcji towarowej zespołowej w produkcji towarowej spółdzielczej na przykładzie spółdzielni woj. rzeszowskiego

Udział produkcji towarowej zespołowej w %	Produkcja zespołowa			Produkcja towarowa spółdzielcza	Nakłady	
	gotowa	towarowa	czysta		pieniężne zł	dni pracy
do 60	3 505	1 978	2 098	3 542	1 407	40
60—70	4 147	3 016	2 080	4 172	2 067	41
pow. 70	6 249	4 786	3 880	5 970	2 361	53

a więc może mieć wpływ na intensyfikowanie produkcji rolniczej, a tym samym na podniesienie jej poziomu, może mieć wpływ na opłatę spółdzielców w większym stopniu w gotówce niż w naturze.

Tabela 13

Poziom produkcji i nakładów przy różnej wysokości przychodów pieniężnych z produkcji nierolniczej w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych w spółdzielniach woj. rzeszowskiego

Przychody pieniężne z produkcji nierolniczej	Produkcja zespołowa			Nakłady na produkcję rolniczą		
	gotowa	towarowa	czysta	materiałowe	pieniężne	pracy dni
bez przychodów	3 568	2 433	1 565	1 997	1 903	41
do 1000 zł	4 641	3 263	2 327	2 105	2 314	43
pow. 1000 zł	6 197	4 200	3 400	2 407	2 797	54

Uruchamianie takich czy innych przedsiębiorstw ubocznych przez spółdzielnie produkcyjne uzasadnione jest jednak tylko w takich warunkach, w których nie będzie to wywierać ujemnego wpływu na zasadniczą produkcję, jaką jest produkcja rolnicza. W perspektywie, w ramach wsi przebudowanej, różnego rodzaju przedsiębiorstwa uboczne, szczególnie usługowe, na pewno będą miały ogromne znaczenie, ale przy odpowiedniej formie organizacyjnej.

КАЗИМЕЖ ДОМБРОВСКИ
Институт Экономики Сельского Хозяйства
В а р ш а в а

К ВОПРОСУ ОБ ОЦЕНКЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ТИПОВ В ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВАХ

Содержание

Автор показывает критерии оценки производственного типа в сельском хозяйстве вообще, а в частности в производственных кооперати-

вах и подробно их анализирует, опираясь на конкретных примерах кооперативов. По мнению автора производственный тип должен определять основные данные о производственной деятельности хозяйства, а именно: направление производства, уровень производства (интенсивность), а также назначение производственной продукции (товарная продукция, распределение продукции между членами кооператива, накопление). Направление производства автор понимает как определенную структуру готовой продукции. Однако одна лишь структура продукции не достаточна для оценки продукции хозяйства, поэтому необходима также оценка уровня готовой продукции в расчете на 1 га сельскохозяйственной. В распределении продукции автор учитывает также производство на приусадебных участках, что является необходимым при оценке производственного типа кооперативного хозяйства.

KAZIMIERZ DĄBROWSKI
Institute of Agricultural Economics
Warsaw

CONTRIBUTION TO THE EVALUATION OF COOPERATIVE FARM'S PRODUCTIVE TYPES

Summary

The author deals with the criteria in estimation of production type of farming in general and that of collective farms in particular. He analyses the matter in detail by means of concrete examples taken from cooperative farms. The production type, after the author, should be determined by means of basic features pertaining to farm production, viz. line of production, level (intensity) of production and destination of the created output (the marketable production; the production to be distributed among cooperative members; accumulation). Under the expression "production line" the author understands the percentual structure of collective final production. However, production's structure alone is not sufficient for the evaluation of farm's production, hence the estimation of final production level per hectare of agricultural land is also essential. When dividing production author takes also into account the production of individual plots (belonging to cooperative members); this is considered to be indispensable when estimating the productive type of cooperative farms.